

ישראל שורק: למה ילדים לא מתלהבים מסלט ירקות

ביקורת על ספרו של אדיר כהן "פילוסופים קטנים" / פורסם בהד החינוך, 2008

כלום יכולה קריאתו של ספר להיות קשה ומסובכת מכתבתו? עיון בספרו של אדיר כהן "פילוסופים קטנים" מרמז שכן.

הספר אינו מנסח עמדה ברורה ביחס לשאלה "מהי בעצם פילוסופיה". הוא אף אינו מתלבט בשאלה האם פילוסופיה לילדים היא פילוסופיה רגילה אשר מיועדת לצרכנים צעירים או מוצר מזן אחר, ייחודי. בכלל, התלבטויות מושגיות זרות לספר אף שהוא מתאר דיונים פילוסופיים, חלקם מעניינים בהחלט, שבהם חקרו המשתתפים הצעירים משמעויות של מושגים.

היעדרו של דיון מושגי מקדים גורם לכהן לזהות שאלת שאלות, כמעט בכל הקשר, כפעילות פילוסופית. הוא הדין באשר למחשבות, חקר, חקירה, נונקונפורמיזם וויכוח. הטריביאליזציה של הפילוסופיה אולי משרתת את טענת הספר, לפיה ילדים הם מטבע ברייתם פילוסופים, אולם היא גם משטחת אותה עד מאוד.

בסופו של דבר, לפנינו ספר עשיר מאוד מבחינת כיווני המחשבה וההמשגה הפוטנציאליים שלו אך נראה שכל אחד מן הכיוונים הללו מפותח אך במעט. כך למשל, הפרק העוסק במובלע בזיהוי של הפילוסופיה עם חינוך החשיבה והיכולת לשאול שאלות פוריות. הזיהוי הזה, אף שהוא לגיטימי, אינו ביקורתי ביחס להנחותיו שלו עצמו. כלומר, ודאי שאפשר לזהות פילוסופיה עם שותפות בקהילת חקר אך בכך הופכים את הפילוסופיה למתודה, לארגז כלים, למכשיר רב ערך אך לא לאוסף של תכנים, עמדות, השקפות וארגומנטים העומדים ברשות עצמם והמרחיבים את ידיעותינו על העולם.

כהן פותח את ספרו בציטוט אשר קובע שראשיתה של הפילוסופיה בפליאה ושילדים מטבעם ספוגי פליאה. התפיסה של ילדים כיצורים סקרניים, ספוגי פליאה וששים אלי קרבות שכליים מובנת למחבר מאליה. הוא אינו נוטה לאתגר אותה. לכשעצמי סברתי שפליאה היא תכונה אנושית שאפשר לפתח ולבסס, אך כהן מניח שהילדים הם בעצם כבר פילוסופים (מטבע היותם ילדים!) וכל שנדרש הוא לתת להם במה על מנת שיוכלו לאפיין את סגולתם זו. האידיאליזציה של כהן לתופעה "ילדים" אשר מעלה על נס את פתיחותם הקוגניטיבית של ילדים באה לידי ביטוי, בקביעת הפתיחה הבאה: "אם הפילוסופיה החלה בפליאה, מי כמו הילדים כה ספוג בפליאה? אין מי מאיתנו שיטיל ספק בכך שהילדים מומחים בשאלת שאלות". ובכן, פרופ' כהן, הרשה לקוראך בכל זאת להטיל ספק. וכי לא למדנו בשיעורי הלוגיקה שטיעון שנפתח במה שהוא רוצה לבסס הריהו מעגלי וחסר שחר?

עיינו למשל בציטוט נוסף של כהן בפתיחת הספר אשר חוסם דיון ביקורתי בשאלת הכושר הפילוסופי וכיצד לזהות אותו: "... רוב הילדים בכיתה ג'... חסרי עכבות ודברניים והעירוב בחייהם בין מידה גדולה של תום ותחילת ניסיון הוא צירוף מצוין העושה אותם לפילוסופים מעולים".

אם רוב הילדים בכיתה ג' הם פילוסופים מעולים, מה יאמרו אזובי הקיר אשר למדו פילוסופיה במובן המקובל של המילה, כתבו ופרסמו, ואף על פי כן, הם מתקשים להיחשב פילוסופים של ממש, כמו אותם ילדים בכיתה ג'?

הילדים של כהן שונים איפה במעט מן הילדים המוכרים לנו. הילדים שאני מכיר רחוקים מלהיות יצרני שאלות אובססיביים (וגם אילו היו כאלה, לא היה הדבר מכתירם בתואר "פילוסוף מעולה").

התחבולה המתודית השכיחה ביותר בספר היא הציטטה. מחברו של "ספר הציטטות הגדול" אוהז באוצר בלום של ציטטות. ואולם, כפי שנראה בהמשך, במרבית ההקשרים משמש הציטוט תחליף לנימוק (או "ארגומנט" בפילוסופיה). פלוני מטיב לקבוע ש... ואז בא הציטוט ומסיים את הוויכוח שכלל לא החל. כשהיינו ילדים נהגנו להתווכח על עניין זה או אחר, ואז נשלף הנימוק המנצח: "קראתי באיזה שהוא מקום שכך וכך". ומייד נסתתמו טענות המתנגד שהרי יריבו קרא מה שקרא ועם מה שכתוב אין להתווכח. נזכרתי בחוויית ילדות בלתי משמחת זו בשעה שפגשתי את מאות הציטוטים של כהן שמהווים בדרך כלל סוף פסוק אלא אם כן אוהז כהן גם בציטוט אלטרנטיבי ואז אנחנו נדרשים לציטוט שלישי ומכריע!

ריבוי תחומי הדיון (פילוסופיה כדיאלוג, פילוסופיה כשאלת שאלות, פילוסופיה כנונקונפורמיזם וכיו"ב) וריבוי הציטוטים התלושים זה מזה יוצרים אולי אווירת קרנבל אך ודאי לא אטמוספירה של העמקה. עוד מושג שזוכה לטריביאליזציה הוא "שיח פילוסופי". לעתים מתואר שיעור אחד ויחיד (עמודים 210 – 211) שבו היו "שיחים פילוסופים" רבים ושונים, אודות אהבה, אגואיזם, פחד, ביישנות, "אני" חריגה מן ה"אני" ועוד.

כאשר מדגים כהן דיון "רציני, מעמיק הכולל דוגמות נגד ואי-הסכמה" הוא מספר על ויכוח בין שתי תלמידות, נילי וענת, אודות אהבה: כלום היא פעילות שמקורה אגואיסטי או אלטרואיסטי? והנה, בוויכוח מעמיק זה נסתתמו כל טענותיה של נילי שהאמינה שאהבה היא פעילות אלטרואיסטית רק משום שבת הפלוגתא שלה, ענת, התנסחה בצורה נחרצת.

נילי טוענת: "המאפיין הראשי של האהבה הוא שאינה אגואיסטית, שלא האני במרכז אלא האהוב". ענת עונה: בכל אהבה יש יסוד אגואיסטי. גם כאשר אוהבים בן זוג רוצים בעצם שהוא יהיה שלנו. ואז "התערבה נילי" (חשבנו שהיא אחת המשוחחות ואין צורך "שתערב"): "... האהבה הכי גדולה היא האהבה לעצמך".

האם כך נראה, לפי כהן, דיון פילוסופי רציני, מעמיק שמלווה באי-הסכמה? האם לא ראוי היה לעודד את נילי דגן לפתח נימוקים בזכות עמדתה?

לעתים מובילים הציטוטים את הקורא למחזות אין חקר שהם מחזות אין פשר: בדיון אודות המדע אנחנו מתבשרים שהמדע "עוקר אותנו מכל הידוע לנו ומכל דרכי החשיבה המורגלות עלינו". פלוני המצוטט אצל אלמוני כותב כי "המציאות היא פונקציה גלית הנעה קדימה ואחורה בזמן" (עמוד 279). כהן מניח שהקורא מבין את הציטטה ומשמעותה ועל כן הוא ממשיך אל הנושא הבא, פסיכולוגיית המעמקים. אחת התופעות המוזרות בספר, היא הנחתו של כהן שפילוסופיה אינה תובעת באמת מאמץ של פיענוח. להיות סוקרטס? כל אחד יכול! "חשוב עד מאוד שמבוגרים יקיימו דיאלוגים סוקרטיים עם ילדים בזמן הלימודים בבית הספר, אחרי שעות הלימוד, בבית, בפגישות משפחתיות, במרכזים קהילתיים, בטיולים..."

(עמוד 254). הרי הדיאלוג הסוקרטי הוא לא סתם יצירה של שאלות מתוך אטמוספירה של שוויון אלא הוא אירוע קשה, לעתים מר ואירוני ומושחז, שלא אחת הותיר את בני שיחו של סוקרטס מרוקנים ומאוכזבים. והרי כולנו יודעים מה עלה בגורלו של סוקרטס. בני דורו קצו בו. עובדה זו אינה מפריעה לכהן ליצור אידיאליזציה שטוחה של דמותו.

מבחינתו של כהן הפילוסופיה יוצרת שאלות. אין היא דורשת מן האדם, ודאי לא מן האדם הצעיר, לקבל עליו אחריות לתשובה ולשאת במחירה. שיח פילוסופי מוצלח, "סוקרטי" הוא "תהליך סוקרטי של יילוד שתוצאתו עצם חוויית הלידה ולא דווקא התשובה, ואם מצטיירת תשובה כלשהי היא התשובה האישית". ככה? לוותר על הנסיון לחרוג מן האישי? לוותר מראש על הנסיון ליצור הכללה תקפה? לוותר מראש על אמת אוניברסלית? זה סוקרטי? זה אפילו לא פוסט מודרני.

והרי הדבר האחרון שעניין את סוקרטס הוא "תשובה אישית". סוקרטס, כמו הפילוסופיה המערבית והמזרחית כאחת, חיפש אמת. יכול להיות שמאמץ זה נועד לכשלון טרגי ויכול להיות שעלינו לשאת בכשלון הזה באומץ ובכאב. ואולם מדוע לדלל אותו לכדי המלצה למורה "אף פעם לא להגיע לתשובות מחייבות" (עמוד 253)? האם פילוסופיה אינה אלא בריחה עליזה מאחריות? סוקרטס, למשל, נשא באחריות להכרעותיו עד כדי כך שהעדיף למות ובלבד שלא יברח מן האמת.

הבעייתיות של אופי הדיון המקוטע, החלקי, הציטטאי הזה נעוצה כאמור בבריחה מאחריות ומעמידה איתנה מאחורי עמדה או השקפת עולם. העדרה המופגן של השקפת עולם והעדר הצורך בהשקפת עולם מתואר אצל כהן כמציאות חיינו ואין הוא סבור שכדאי לעודד ילדים לאתגר זאת.

שיאה של מגמה זו בהדבקת ציטטות בנות משפט אחד או פחות, בזו אחר זו, מתוך כוונה כי הן "יעוררו את המחשבה" (214-213). אם להעיד על התהליך האישי שלי, הרי ציטוטים חסרי הקשר לא זו בלבד שאינם מעוררי מחשבה, אלא הם מרגיזים. הם אינם מעוררים דבר זולתי אי נחת.

"כל נסיון להתבונן בסוגיית המוסר והערכים בעולמנו הטכנולוגי מעמיד על אופיים היחסי של הערכים..." (178). האמנם כל נסיון? האם לא היו פילוסופים רבים שקראו וקוראים תגר על היחסיות המוסרית? כהן אינו מאזכר אותם. הוא נע כאחוז תזזית מציטוט לציטוט, לעולם לא בתוך הקשר. מבחינתו "גם בובר מעלה את עניין ההכרעה האישית" (279) (ואז הוא קופץ לתיאור של יחסי אני-אתה שהם בידוע מהותו של דיאלוג דווקא). ונניח שבובר "מעלה את עניין ההכרעה האישית". נניח שזה באמת נכון. אז מה? האם הקורא הנתקל בשמו של בובר יכול להבין בכלל מה משמעות הדבר? ונניח שהקורא ניחן ביכולת פיענוח מופלאה והוא מבין את משמעות ההיגד. כלום מוכרח הוא לוותר על נימוק או על מחשבה חופשית אל מול אותה קביעה שמתקבלת בספר כתורה מסיני? מציטוטיו של כהן דווקא נובע שהוא ער לעוצמה הדיאלקטית שקיימת אצל בובר בין ההכרה בערכים אוניברסליים (כמו כבוד את אביך ואת אמך) לבין החיוב ביצירת עמדה אישית למולם והחיוב לשוב ולבחור בהם מתוך מלאות פנימית. קורא מבוגר כמו גם קורא צעיר ודאי לא מקבל מן הספר כלים לפענח את העמדה הזאת ולרדת לחקרה, שהרי בהמשך אותו פרק עצמו מצטט אותו כהן את אותו בובר התוקף את החינוך החופשי ואת ההתרכזות "בעצמי בלבד".

כהן מקיף בספרו נושאים רבים: חינוך לערכים, חינוך החשיבה, הדיאלוג, חינוך דמוקרטי ועוד. ואולם מבחינתו אין הפילוסופיה אלא התפלספות מייצרת שאלות. זה לגיטימי. מה שאינו לגיטימי הוא להימנע

מלהציג אלטרנטיבות פילוסופיות אחרות: כאלה המעלות על נס העמקה ואיתגור, כאלה שאינן רואות בציטוטים חלופה הוגנת לנימוקים, כאלה שמחפשות גם בימינו את האמת. מי שמחפש לגעת בנושאים רבים ולעשות זאת בהיותו חמוש בציטטות מאת גדולי ההוגים, הסופרים והחוקרים של העולם המערבי ודאי ימצא עניין רב בספר. פילוסופים של ממש, ככל הנראה הוא לא יצמיח. לא בקרב הגדולים אף לא בקרב צעירינו.

ישראל שורק עומד בראש מכון "במחשבה תחילה" לפילוסופיה מעשית.